

AMIR SHOHMUROD DAVRIDA BUXORO AMIRLIGI

Aralov Jahongir Ne'matulla o'g'li
Jizzax davlat pedagogika universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Buxoro amirligi siyosiy tarixida juda katta nufuzga ega bo'lgan amir Shohmurod va uning amalga oshirgan islohotlari xususida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Buxoro amirligi, Doniyolbiy otaliq, "Fath nomai sultoni", davlat Qushbegi, Nizomiddin qozi kalon, "begunoh amir", Edigey o'zbek.

Tarixdan ma'lumki, mang'itlar sulolasi davrida Buxoro xonligi 1753-yildan amirlikka aylanadi. Buxoro amirligida ko'plab hukmdorlar faoliyat ko'rsatgan bo'lib, ular orasida Shohmurodning o'rni va ahamiyatini e'tiborga molikdir. 1785-yilda Doniyolbiy otaliqdan so'ng uning o'g'li Shohmurod amirlik taxtiga keladi va uning davrida zodagonlar o'zboshimchaligi va tarqoqligiga qarshi kurashlar davom ettiriladi.

Aqlli va farosatli hukmdor bo'lgan Shohmurod davrida davlat hokimiyati ancha mustahkamlanadi. Ayni zamonda Samarqand hokimligini ham o'zida saqlab qoladi. Shohmurod o'z hukmronligini 1785-yilda Buxoro shahrida ko'tarilgan katta qo'zg'olonni bostirishdan boshlaydi. Bu qo'zg'olon harakat doirasining kengligi haqida shundan ham bilish mumkinki, uni bostirish chog'ida mingdan ortiq qo'zg'olonchilar nobud boigan edilar. Shohmurod otasi davrida davlat idorasi tepasida turgan yuqori lavozimlardagi Buxoro amaldorlarini xalqqa zulm o'tkazganliklari va soliqlarni haddan oshirganliklari uchun o'z qoilari bilan qatl ettiradi, viloyat hokimlari, amaldorlarni va qozilarni mansablaridan tushirib o'rniga o'z maslakdoshlarini tayinlaydi [Shamsutdinov R.... 82-83 b].

«Fath nomai sultoni» asarining muallifi Muhammad Ali Buxoriyning bergan ma'lumotiga ko'ra Shohmurod Buxoro aholisini soliqlardan ozod qilib tarxon yorliqlari bergan. U 1786-yilda Karmana, Shahrisabz, Xo'jand, Mari zodagonlari ustiga yurish qilib ularni o'ziga tobe etadi, qattiqqo'1 davlat siyosati yurgizadi. U Afg'oniston hukmdori Temur Shohga qarshi muvaffaqiyatli urushlar olib boradi, o'zbeklar va tojiklar yashaydigan janubiy Turkistonni o'z qolida saqlab turadi.

Shohmurod hukmronligi davrida to'rtta: 1) moliyaviy, 2) ma'muriy, 3) qozi hakamlar va 4) harbiy ishlar sohasida islohotlarni amalga oshirdi [Atadjanov Sh.... 11-13 b.].

Moliyaviy ishlarda ma'lum darajada tartib o'rnatdi va davlat hokimiyatini mustahkamladi. U tom ma'nodagi qimmatga ega bolgan kumush tangalar zarb etadi. Ayni zamonda har bir shaxsning kumush tangalarni o'zi mustaqil zarb qilishiga ham sharoit yaratildi. Davlat fuqarolarning tangalarini zarb qilishga yordam berardi.

Fuqarolar esa o'z navbatida foiz hisobida bu ish uchun davlat xazinasiga foydasiga haq to'lashlari kerak edi. Sof kumush tanganing joriy qilinishi va uni erkin zarb etilishi savdo va rivojlanayotgan iqtisodiy ehtiyojlarga to'la javob berar va pul muomalasining barqarorlashuviga imkoniyat yaratardi.

Shohmurod shariatga to'g'ri kelmaydigan: yorg'u, boj, tusmal, yasoq, oliq-soliq kabi soliqlarni, bepul ishlab berish tartib-qoidalarini bekor qiladi [Shamsutdinov R...83 b].

Ma'muriy sohadagi islohotni Shohmurod otasi Doniyolbiy va hatto Muhammad Rahimbiy davrida Buxoroda eng oliy martabali lavozimda ishlagan davlat Qushbegi va Nizomiddin qozi kalonni o'z qo'li bilan qatl etishdan boshladi. U qozilik ishlarini ancha demokratiyalastirdi.

Manbalarda ko'rsatilishicha, Shohmurod davrida agar qonunga xilof ish qilingan bo'lsa, xo'jayin ustidan qoziga arz qilish, hatto qul ham murojaat qilishi mumkin bo'lgan ekan. Ko'p hollarda qozilik jarayonida amirning o'zi ham ishtirok etib borgan. Albatta bu ishlarning o'z davrida Shohmurod tomonidan amalga oshirilganligi o'ziga xos katta jasorat edi. Shohmurodning o'zi uchun kundalik xarajati bir tangadan oshmagan, yeb ichishi va kiyinishi oddiy bo'lgan, biron-bir amaldorning uyiga ziyofatga bormagan, hech kimdan sovg'a olmagan, o'z sharafiga turli dabdabali tadbirlar uyushtirilishiga yo'l qo'ymagan [Shamsutdinov R..83-84 b].

Oddiy xalqning Shohmurodga munosabati qanchalik bo'lganini shundan ham bilsa bo'ladiki, uni "begunoh amir" (amiri ma'sum), deb ataganlar. U bir tomondan, xalqqa, ikkinchi tomondan, lashkarga suyanib mamlakat siyosiy yaxlitligini ta'minlashga katta e'tibor bergan. Ayni vaqtda Buxoro tasarrufidan chiqqan Xurosonni qaytarish uchun harbiy harakatlar olib borgan. Ammo bunga erisha olmagan [Azamat Ziyov... 280-281 b.].

Buxoro amirligi XX asrga qadam qo'ygan davrda amirlik hududida jami bo'lib 2 million aholi yashagan. Amirlik tepasida turgan mangitlar sulolasiga tegishli bo'lgan qabila 100 ming kishidan iborat edi. Shu o'rinda mang'it qabilalari tarixiga ham ozroq to'xtalib o'tsak, bu davrda Buxoro va uning atroflarida 44 ming, Qarshi va uning atroflarida 31 ming, Xivada 10 ming mang'it yashagan, qolganlari turli joylarga tarqalib ketgan. Mang'itlar o'zbek qabilalari orasida eng nufuzli va obro'li qabilalardan biri bo'lgan [www.uz.wikipedia.org. internet sayti.].

Umuman, o'zbek qabilalarining umumiy soni to'g'risida fikrlar bir xil emas. O'zbek xalq og'zaki ijodida («Go'ro'gii» dostoni) va ayrim manbalarda bu raqam 92 ta deb berilgan. Rus olimi N.Xanikov esa «Buxoro xonligining tavsifi» («Opisanie Buxarskogo Xanstva», 1843) asarida o'zbek qabilalari sonini 97 ta deb ko'rsatadi va mang'itlarni birinchi o'ringa qo'yib, uch guruhga bo'ladi. Bular: to'q mang'it, oq mang'it va qora mang'it.

Mang'itlar qabilasi o'z vaqtida Chingizxonning ham nigohida katta e'tiborda bo'lganlar. Qabila vakillari u boshqargan davlat tizimlarida qatnashganlar. Chingizxon qo'shinlarida katta ta'sir kuchiga ega bo'lganlar. Hatto Chingiziyilar davrida Oltin O'rda xoni bo'lgan Edigey o'zbek ham mang'itlar urug'ining farzandi edi [Shamsutdinov R.... 84 b]..

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Buxoro amirligida amir Shohmurod davrida davlat har qachongidanda yuksaldi. Siyosiy boshboshdoqliklarga barham berildi, xalqning manfaatlari yuzasidan islohotlar olib borildi. Ayni shu islohotlar natijasi o'laroq amir Shohmurodning xalq orasidagi nufuzi va o'zni yuqori darajalarga erishdi. Zero, tarixda faoliyat ko'rsatgan hukmdorlar, davlat rahbarlarining nomi kamdan kam hollardagina o'zidan faqat ijobiy xotira qoldiradi. Amir Shohmurod ham, shunday xalqparvar hukmdor nomiga ega bo'la olgan shaxslardan biri sifatida tarix zarvaroqlarida qoldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. Toshkent.2000.
2. Atadjanov Sh. Ilhomov Z. Ishquvvatov V., Allayeva N. O'zbek xonliklari tarixshunosligi. Toshkent. 2011.
3. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O'. Vatan tarixi (XVI-XX asr boshlari). 2-kitob. Toshkent. 2010.
4. www.uz.wikipedia.org. internet sayti.